

پیامد فقر در پیدایش کودکان کار از منظر روایات

فاطمه ثانی مقدم^۱

چکیده

فقر انواع مختلفی همچون فقر معنوی، فقر فرهنگی و غیره دارد؛ اما آنچه از معنای فقر به ذهن می‌رسد فقر اقتصادی است که به معنای عدم توانایی افراد در تامین نیازهای اولیه زندگی است که یکی از چالش‌های اساسی در جوامع مختلف است که پیامدهای عمیقی بر زندگی افراد، به ویژه کودکان دارد. یکی از نتایج ناگوار فقر، افزایش تعداد کودکان کار است. فقر نه تنها بر نیازهای مادی بلکه بر عواطف و احساسات کودکان نیز تأثیر می‌گذارد و حتی منجر به ایجاد روابط ناپایدار بین کودکان و خانواده‌ها می‌شود و در نهایت گرایش کودکان را به کار افزایش می‌دهد. شناسایی و ریشه‌یابی پیامدهای فقر جهت ارائه حمایت به کودکان و خانواده‌های در معرض فقر، سبب ضرورت پرداختن به پیامدهای فقر در پیدایش کودکان کار شده است. از این رو پژوهش حاضر با جمع‌آوری کتابخانه‌ای اطلاعات و پردازش توصیفی آن، با هدف شناخت و تبیین پیامدهای درون فردی و برون فردی فقر در پیدایش کودکان کار به سوال پیامدهای فقر در پیدایش کودکان کار از منظر روایات چیست؟ پرداخته است. فقر در گام نخست بر افکار کودک اثر گذار است و باعث درگیری ذهنی کودک، احساس نیاز به کار، ضعف تحصیلی و تلاش برای جلب توجه می‌شود و سپس فقر بر رفتار والدین با کودک اثر می‌گذارد و با سرزنش کودک و حتی اجبار کودک و گرسنگی، کودک به ناچار تن به کار می‌دهد.

کلیدواژه: فقر، کودک، کودک کار، پیامد فقر.

مقدمه

فقر به عنوان یکی از معضلات اساسی جوامع، تأثیرات عمیق و گسترده‌ای بر زندگی افراد و ساختار اجتماعی دارد. یکی از پیامدهای نگران‌کننده این پدیده، ظهور و گسترش پدیده کودکان کار است. در شرایطی که خانواده‌ها به دلیل مشکلات اقتصادی قادر به تأمین نیازهای اولیه خود نیستند، کودکان به ناچار وارد بازار کار می‌شوند و این موضوع تبعات جدی برای آینده آن‌ها به همراه دارد.

توجه به این موضوع از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است؛ زیرا با شناسایی علل و پیامدهای فقر و ارتباط آن با پدیده کودکان کار، می‌توان راهکارهای مؤثری برای کاهش این معضل اجتماعی ارائه داد. در واقع، بررسی این مسئله می‌تواند به بهبود شرایط زندگی کودکان و خانواده‌هایشان کمک کند و در نهایت به توسعه پایدار جامعه منجر شود.

بنابراین، تحلیل پیامدهای فقر و ارتباط آن با کودکان کار، نه تنها یک ضرورت اجتماعی است، بلکه می‌تواند به عنوان یک گام اساسی در راستای ایجاد تغییرات مثبت در جامعه تلقی شود. از این‌رو بررسی پیامدهای فقر در پیدایش کودکان کار لازم و ضروریست و نبود پژوهشی جامع در این زمینه بر ضرورت و اهمیت موضوع می‌افزاید؛ اگرچه آثار مشابهی در این زمینه وجود دارد که می‌تواند مبنای تحقیق قرار گیرد، از جمله :

فاطمه بال افکن و سهیلا پوربابادی کتابی را به عنوان فقر علت و پیامدها از نگاه آیات و روایات در سال ۱۴۰۰ تألیف نموده‌اند. در این مقاله به پیامدهای کلی فقر پرداخته شده اما در مقاله پیش رو تنها پیامدهایی که سبب پیدایش کودک کار می‌شود مورد بررسی قرار گرفته است.

مریم شهبازی و همکارانش کتابی را به عنوان تاثیر فقر بر آموزش در سال ۱۴۰۳ در سازمان چاپ و نشر ایران منتشر کردند در این کتاب تنها به یک تاثیر فقر پرداخته شده اما در مقاله حاضر به تاثیرات گوناگون فقر بر کودک پرداخته شده است.

اکبر زارع، مسعود حاجی‌زاده و صدیقه اکبری مقاله نقش خانواده نابسامان بر پدیده کودکان کار را در سال ۱۳۸۸ در نشریه انتظام اجتماعی به چاپ رسانده‌اند. در این مقاله بر تاثیرات فرهنگی و

همانطور که ملاحظه شد در هیچ یک از آثار فوق و سایر آثار موجود به پیامدهای فقر در پیدایش کودکان کار از منظر روایات پرداخته نشده لذا پژوهش حاضر اثری متمایز به شمار می‌آید که پس از بیان پیامدهای درون فردی و برون فردی فقر در پیدایش کودکان کار به سوال اصلی پژوهش پیامدهای فقر در پیدایش کودکان کار از منظر روایات چیست پاسخ داده است

۱. مفهوم شناسی

در ابتدا بهتر است برای فهم بیشتر موضوع به تعریف واژگان اساسی پژوهش پرداخته شود:

۱-۱. فقر

فقر پدیده‌ای محسوس و ملموس است که با این وجود اتفاق نظر راجع به تعریف آن وجود ندارد. تعریف فقر بر شاخص‌هایی تکیه دارد که بیشتر دلالت از محرومیت نسبی دارد از قبیل سوء تغذیه، دسترسی محدودتر به امکانات آموزشی و بهداشتی و سبک زندگی.^۱

در لغت نامه دهخدا "فقر" این گونه معنا شده است سوراخ کردن مهره و جز آن را. سوراخ کردن برای در رشته کشیدن، پشت شکستن، پشت کسی شکستن، درویش گردیدن به کار می‌رود. فقر خلاف غنی عبارت از نداشتن مایحتاج است.^۲

در فرهنگ فارسی فقر به تهیدستی، تنگدستی، درویشی، فقیر تهیدست، تنگدست محتاج تعریف شده است.^۳

این کلمه دارای مفهومی گسترده و نسبتاً غیر مشخص است. شاید فقر به طور غیر منصفانه به معنای اشخاصی تعبیر شود که مجبورند با قبول آن و با در نظر گرفتن وضعیت خودشان در زندگی با کمبودها بسازند.^۴

در متون دینی فقر دارای معانی متعددی است. به گونه‌ای که بین این معانی صرفاً اشتراک لفظی برقرار است. در منابع دینی معانی مختلفی برای فقر به کار رفته مانند فقر فرهنگی، فقر نفسی،

^۱. حسینی، پدیده شناسی فقر و توسعه، ص ۱۸

^۲. دهخدا، لغت نامه، ذیل واژه فقر

فقر معنوی و فقر دینی که آنها مورد نظر نیست.^۱ امام علی (ع) نیز می‌فرمایند: «القبر خیر من الفقر؛ قبر (مردن) نیکوتر از فقر است» و «الفقر موت الاکبر»^۲؛ فقر مرگ بزرگتر است». از این سخنان فقر اقتصادی برداشت می‌شود و نه سایر معانی فقر. در این پژوهش نیز هرکجا واژه فقر به کار رود مقصود فقر اقتصادی است.

۲-۱. کودک

کودک به فرزند انسان از زمان تولد تا زمان بلوغ گفته می‌شود که از واژگان دیگری مانند صغیر یا طفل استفاده می‌شود. بنابراین به فرزند صغیر انسان کودک گفته می‌شود که هم بر پسر و هم دختر اطلاق دارد و تازمانی به سن تمیز نرسیده او را کودک یا طفل می‌نامند. دوران کودکی دارای مراحل مختلفی از جمله جنینی، شیرخوارگی، ممیز و غیر ممیز است. کودک ممیز به کودکی گفته می‌شود که توانایی تشخیص خوب از بد و ضرر را از سود داشته باشد و غیر ممیز توانایی تشخیص را ندارد^۳.

برخی از فقها در تعریف کودک گفته‌اند: بلوغ همان انتهای مرحله‌ی صغر و کودکی، و دخول در مرحله‌ی تکلیف است.^۴ مقصود از کودک در این پژوهش، کودک ممیزی است که هنوز به دوره بلوغ وارد نشده است.

۱-۳. کار

از نظر لغوی کار به معنای فعل، عمل و کردار انسان است. راغب می‌گوید: «عمل، هر فعلی است که از انسان روی قصد واقع شود و از فعل اخص است. و عمل هم شامل اعمال خوب و هم اعمال بد می‌شود.^۵»

کار عبارت است از: استفاده‌ای که انسان از نیروهای مادی و معنوی خود در راه تولید ثروت یا ایجاد خدمات می‌کند.^۶

۱. حسینی، پدیدار شناسی فقر و توسعه، ص ۷۰

۲. نهج البلاغه، ص ۶۵۵

۳. ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۱، ص ۴۰۱

۴. انوری، فرهنگ بزرگ سخن، ج ۶، ص ۵۹۸۹.

در تعریف مفهوم کار می‌توان گفت که کار عبارت است از فعالیت انسانی که به قصد تولید انجام شود.^۱

از معانی مترادف مفهوم کار، اشتغال است که به معنای مشغول بودن در کاری است که پاداش و دستمزد به همراه داشته باشد.^۲

به طور کلی کار عبارت است از مجموعه عملیاتی که انسان با استفاده از مغز، دست‌ها، ابزار و ماشین‌ها برای استفاده عملی از ماده روی آن انجام می‌دهد و این اعمال نیز متقابلاً بر انسان اثر می‌گذارد و او را تغییر می‌دهد.^۳

۴-۱. کودک کار

کودکان کار به گروهی از کودکان گفته می‌شود که به کار در بیرون از خانه اشتغال دارند. این نوع فعالیت طیف وسیعی از فعالیت‌ها از جمله انواع کار واقعی و کاذب، کارگری غیر حرفه‌ای، گدایی، واکس زدن، فروش کالاهای کم ارزش، و غیره را شامل می‌شود.^۴

کودکان کار به چند دسته تقسیم می‌شوند. دسته‌ای از آنها در خیابان‌ها کار می‌کنند و آخر شب‌ها به خانه بازمی‌گردند و احتمالاً به مدرسه می‌روند و لزوماً در دام بزه نمی‌افتند. گروهی دیگر از رفتن به مدرسه و تجربه دوران کودکی بی‌بهره هستند و ارتباطشان با خانواده در شرف قطع شدن است و سلامت روحی و جسمی آن‌ها را تهدید می‌شود و زمینه بزهکاری برای این دسته فراهم‌تر است. گروهی دیگر به مدرسه نمی‌روند و همراه خانواده‌ی خود در خیابان‌ها زندگی می‌کنند. گروه دیگر هم از اساس بی‌خانواده هستند و در خیابان رشد می‌کنند و ناگزیر تن به کار می‌دهند.^۵

۲. پیامدهای درون فردی فقر در پیدایش کودک کار

فقر در گام نخست بر افکار و کنش کودک اثر گذار است که پیامد گرایش به کار را به دنبال دارد. در این بخش از تأثیرات فکری و کنشی فقر بر کودک، به پیامدهای دورن فردی یاد شده است و توضیح هر پیامد در ذیل بیان شده است:

۱. ملکی، فرهنگ اصطلاحات اقتصادی و اجتماعی، ص ۳۷۳

۲. همان، ص ۱۲۴

۳. توسلی، همان، ص ۵۴

سرزنش قرار دهند. این سرزنش‌ها، نه تنها درد و رنج ناشی از فقر را بر کودک می‌افزایند، بلکه او را به‌سوی کار سوق می‌دهند.^۱

سرزنش والدین، کودک را وادار می‌کند که بار مسئولیت تأمین معاش را بر دوش خود احساس کند. والدینی که از فرزند خود می‌خواهند به فکر کمک به خانواده باشد، ناخواسته این پیام را به کودک منتقل می‌کنند که او نیز باید در تأمین نیازهای مالی خانواده سهیم باشد. این مسئله، باعث می‌شود که کودک به‌جای تمرکز بر بازی و کودکی، به فکر کار و کسب درآمد بیفتد. او حس می‌کند که باید برای جبران کمبودهای خانواده تلاش کند و به همین دلیل، به‌سوی کار سوق پیدا می‌کند. کودکی که هنوز نمی‌داند چگونه باید با دنیای بیرون ارتباط برقرار کند و هنوز به بلوغ فکری نرسیده، مجبور می‌شود که وارد بازار کار شود و با سختی‌های آن روبه‌رو گردد.^۲

۳-۲. اجبار کودک به کار

یکی از شرایطی که سبب پیدایش کودک کار می‌شود اجبار کودک به کار توسط والدین است.

هنگامی که والدین با مشکلات اقتصادی مواجه هستند و درآمد حاصل از کار آنها پاسخ‌گوی نیازهای روزمره خانواده نیست، به ناچار مجبور به اتخاذ تصمیماتی می‌شوند که به نفع بقای خانواده باشد. یکی از این تصمیمات، به کار گماریدن کودکان است.

زمانی که هزینه‌ها از درآمد خانواده بیشتر می‌شود، والدین فشارهای اقتصادی شدیدی را تحمل می‌کنند و در تلاش هستند تا هر چه زودتر نیازهای اولیه زندگی مانند خوراک، پوشاک، و مسکن را تأمین کنند. در این شرایط، ورود کودکان به بازار کار به‌عنوان یک راه‌حل فوری به نظر می‌رسد. والدین با این استدلال که اگر کودکانشان بتوانند کار کنند، می‌توانند درآمد بیشتری به خانواده اضافه کنند و به این ترتیب فشار مالی را کمتر کنند. این فعالیت، نه تنها به والدین کمک می‌کند تا بتوانند مخارج روزمره را بپردازند، بلکه احساس می‌کنند که به‌عنوان یک خانواده، در حال تلاش و همکاری برای مقابله با مشکلات هستند.^۳

کودکان، به‌ویژه در سنین پایین، به راحتی تحت تأثیر این واقعیت قرار می‌گیرند و وارد دنیای کار می‌شوند. آنها ممکن است در مشاغل سخت و خطرناک مشغول به کار شوند، کاری که نه تنها بر سلامت جسمانی و روانی آنها تأثیر می‌گذارد، بلکه فرصت‌های آموزشی و تحصیلی‌شان را نیز محدود می‌کند.

^۱. مدنی قهفرخی، بیات، فقر و کودک آزاری در ایران، ص ۲۷۷

ورود کودکان به بازار کار به عنوان یک نیروی کار اضافی، یک چاره‌مقطعی در برابر فقر محسوب می‌شود، اما این رویکرد به ریشه‌یابی مسئله نمی‌پردازد و در واقع چاله عمیق‌تری برای آنها و خانواده‌هایشان ایجاد می‌کند که آنها را از آینده‌ای روشن‌تر و توأم با فرصت‌های برابر محروم می‌سازد.

۳-۳. گرسنگی

یکی از زجر آورترین پیامدهای فقر، گرسنگی است. گرسنگی زمانی عائد انسان می‌شود که توان اقتصادی لازم برای خرید مواد غذایی را نداشته باشد و این امر به تدریج توان جسمی می‌کاهد و فرد به سوءتغذیه دچار می‌گردد. امام علی (ع) می‌فرماید: «کسانی تنگدست‌ترند و در فشار معیشتی بیشتر قرار دارند که سطح درآمد آنها ناچیز است»^۱.

تصور کنید خانواده‌ای را که در فقر زندگی می‌کند. والدین به سختی می‌توانند کار پیدا کنند و درآمدشان بسیار کم است. آنها اغلب مجبورند بین پرداخت اجاره خانه و خرید غذا یکی را انتخاب کنند. در این شرایط، والدین نمی‌توانند مواد غذایی کافی برای سیر کردن فرزندانشان تهیه کنند. بچه گرسنه می‌ماند، معده‌اش خالی است و احساس ضعف می‌کند. او نمی‌تواند مثل همسالانش غذاهای رنگارنگ و متنوع بخورد. شاید حتی نتواند میوه یا خوراکی‌هایی را که خیلی دوست دارد، امتحان کند.^۲

این گرسنگی فقط یک حس بدنی نیست، بلکه یک درد روحی و روانی هم هست. کودک می‌بیند که همسالانش از خوردن لذت می‌برند، اما او مجبور است گرسنگی را تحمل کند. این موضوع باعث می‌شود که کودک احساس ناتوانی، ناامیدی و بی‌عدالتی کند. او شاید به این فکر بیافتد که اگر خودش کار کند، می‌تواند مقداری پول به دست بیاورد و با آن غذا بخرد. شاید حتی تصور کند که می‌تواند خوراکی‌های مورد علاقه‌اش را بخرد و دیگر گرسنه نماند.^۳

بنابراین، گرسنگی و محرومیت از مواد غذایی یکی از دلایل اصلی است که کودکان را به سمت کار سوق می‌دهد. آنها نه تنها برای کمک به خانواده بلکه برای سیر کردن شکم خود نیز کار می‌کنند. این وضعیت بسیار دردناک و غیرانسانی است، زیرا کودکی که باید در مدرسه و در حال بازی باشد، مجبور است برای زنده ماندن کار کند.

این نوع نگاه، ملموس تر و دقیق تر است و بهتر می تواند نشان دهد که چگونه فقر و گرسنگی باعث می شوند کودکان به کار روی آورند.

نتیجه

پژوهش حاضر با هدف تبیین و شناخت پیامدهای درون فردی و برون فردی فقر در پیدایش کودکان کار به پرسش پیامدهای فقر در پیدایش کودکان کار به پرسش اصلی پژوهش پیامدهای فقر در پیدایش کودکان کار از منظر روایات چیست پاسخ داده است؛ چرا که کودکان تحت تاثیر عوامل گوناگون به کار گرایش پیدا کرده و شناخت این عوامل می تواند در پیشگیری از معضل کودکان کار موثر باشد، از این رو به مسئله پرداخته شد و نتایجی حاصل شد که به شرح زیر است:

فقر در ابتدا بر افکار و کنش کودکان اثرگذار است که در پژوهش از آن به عنوان پیامدهای درون فردی یاد شد؛ یعنی ابتدا فقر سبب درگیری ذهن کودک می شود و ذهن او مشغول نداشته ها و نبود مایحتاج زندگی می گردد. او مدام به این فکر می کند که خانواده نمی توانند نیازهای او را برطرف سازند، در نتیجه برای رفع نیازهای خود به کار گرایش پیدا می کند.

مشغولیت ذهنی کودک سبب ضعف تحصیلی او می گردد و همچنین کودک به دلیل آنکه جایگاه و احترام میان دوستان ندارد نسبت به مدرسه و تحصیل احساس خوشایندی ندارد و گاه برای جلب توجه والدین تصمیم بر کار کردن و کسب درآمد دارد .

فقر در گام بعدی بر رفتار والدین نسبت به کودک اثرگذار است که کودکان گاه فرزند خود را سرزنش می کنند و گاهی والدین کودک را مجبور به کار می نمایند و گرسنگی عامل دیگری است که سبب گرایش کودکان به کار می شود.

منابع

*نهج البلاغه

- (۱) ابن منظور، محمد بن مکرم ابو فضل جمال الدين ، لسان العرب، بيروت، دار صادر، سوم، ۱۴۱۴
- (۲) انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تهران، نشر سخن، اول، ۱۳۸۱.
- (۳) بال افکن، فاطمه، پوربابادی، سهیلا، فقر؛ علت‌ها و پیامدها: از نگاه آیات و روایات، تهران، پژوهندگان راه دانش، ۱۴۰۰
- (۴) توسلی، غلام عباس ،جامعه‌شناسی کار و شغل، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، ۱۳۹۲
- (۵) حسینی، سیده‌ادی، پدیده‌شناسی فقر و توسعه، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۰
- (۶) دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، اول، ۱۳۷۷
- (۷) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، دمشق، دار القلم، ۱۴۱۶
- (۸) شهبازی، مریم و دیگران، تاثیر فقر بر آموزش، تهران، سازمان چاپ و نشر ایران، ۱۴۰۳.
- (۹) صبور، مریم، کلاته ساداتی، احمد، سیاست اجتماعی و کار کودک با نگاهی به مداخلات مددکاری اجتماعی، تهران، انتشارات اوای نور، ۱۴۰۰.
- (۱۰) صدوق، محمد بن علی، من لایحضره الفقیه، قم، جامعه المدرسین، ۱۴۰۴. ه. ق.
- ۶- _____، الامالی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵
- (۱۱) کلینی، ابو جعفر، محمد بن یعقوب، الکافی، قم، اسوه، سوم، ۱۴۱۲
- (۱۲) کوچکیان، لیلا، فقر اقتصادی و اثر آن بر روابط عاطفی در خانواده، نشر جامعه شناسان و روش شناسان، اول، ۱۳۹۸
- (۱۳) معین، محمد، فرهنگ معین، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۸.
- (۱۴) مجموعه نویسندگان، کار با کودکان خیابانی، تهران، انتشارات دانژه، چاپ اول، ۱۳۸۸
- (۱۵) ملکی، خلیل، ترجمه کتاب فرهنگ اصطلاحات اقتصادی و اجتماعی، البرز، رواق، ۱۳۵۸ ش.

مقالات

- ۱۶) ایمانی، نفیسه؛ مطالعه انسان‌شناسانه پدیده کودکان کار خیابانی در شهر کرج، مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۹۰
- ۱۷) زارع شاه آبادی، اکبر، حاجی زاده میمندی، مسعود، اکبری قورتانی، صدیقه، نقش خانواده نابسامان بر پدیده کودکان کار (مطالعه موردی: استان یزد)، نشریه انتظام اجتماعی، شماره ۳، ۱۳۸۸، صفحه (۲۹-۵۲).
- ۱۸) کلهر، احمد، فقر و شیوه‌های مدیریتی مقابله با فقر، مجله اقتصادی، مجله اقتصادی، شماره ۴۴-۴۵، ۱۳۸۸.
- ۱۹) مدنی قهفرخی، سعید، بیات، مجتبی، فقر و کودک آزاری در ایران، نشریه رفاه اجتماعی، شماره ۳۵، ۱۳۸۸، (ص ۲۷۱-۳۰۰)
- ۲۰) مکوندی، کبری و هادی زاده، میلاد، علل گرایش کودکان به کار، دومین کنفرانس بین المللی علوم انسانی، حقوق، مطالعات اجتماعی و روانشناسی، ۱۴۰۱

پایان نامه

- ۲۱) ناصری، محمد جواد، فقر (پیامدها زمینه‌ها و رواهرهای مقابله با آن)، پایان نامه کارشناسی ارشد مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی، ۱۳۸۴.
- ۲۲) قاسمیان، کوثر، فقر و پیامدهای فضایی ناشی از آن در سکونتگاه‌های روستایی، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه شهید چمران، ۱۳۹۵.